

DR. VICTOR I. ȘUIAGA

DEVA

CONTRIBUȚII MONOGRAFICE

VOL. II

STUDII, ARTICOLE ȘI SCRISORI

Ediția a 2-a

Manuscrisul a fost dăruit Bibliotecii Județului, Deva

Dr. Victor Șuiaga

Deva, 8. I.1986

Editura Emia

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	5
Aspecte din trecutul Devei	8
Hanuri și birturi în Deva de altădată	26
Târgurile Devei	38
Numirea străzilor Devei sec. XVII-XX.....	44
Vechi coloniști bulgari la Deva	52
Un act de bunăvoință a lui Constantin Brâncoveanu față de bulgari subliniat în mod deosebit într-o carte latinească	56
Ciangăii din Deva.....	58
Biserica veche ortodoxă a Devei 1640-1865	77
Catedrala Sf. Nicolae din Deva	80
Protopopii Devei și ai Dobrei la 1848 și 1918	83
Din trecutul corporațiilor meseriașilor din Deva	87
Câteva date din trecutul minei de aramă din Deva	90
Avram Iancu la Deva	92
Primul medic în Deva.....	94
George Barișiu la Deva	95
Prima farmacie în Deva	96
Cartierul Viile Noi din Deva	98
Primul tutun la Deva	99
Centenarul trenului în Deva	100
Centenarul căii ferate Simeria-Petroșani	102
Din trecutul teatral al Devei	103
Perdele românești în palate imperiale	105
O inscripție nedrept înlăturată	106
Lupta pentru direcția Muzeului din Deva în 1933	108
Bombardament englez la Deva, Tîmpa și Simeria în 1944.....	109
Amintiri de la Marea Unire	114
Amintiri de la Marea Unire (2)	115
Amintiri ale Unirii, 14 decembrie 1918 la Deva.....	118

Revoluția lui Horia în tradiții hunedorene.....	119
Francisc Hossu-Longin (1847-1935)	122
Lucreția Costa Olariu-Nicoară (1859-1933)	126
Scrisoare către Muzeul Județean Hunedoara-Deva.....	128
Scrisoare către Muzeul Județului Hunedoara-Deva	131
Scrisoare către Consiliul Popular al Municipiului Deva. Observații asupra dezvoltării municipiului și a schiței de sistematizare	133
Mică autobiografie	137

ASPECTE DIN TRECUTUL DEVEI

Despre unele aspecte social-economice și edilitare ale Devei din trecut doresc să fac o mică descriere care, dacă nu va fi completă și reușită, va fi totuși utilă și interesantă pentru cercetătorii monografiei acestui oraș.

De la început trebuie să precizăm că, atât vatra, cât și hotarul acestei localități au stat din vremuri străvechi sub stăpânirea Domeniului Cetății Deva, care a pus mâna pe ele abuziv și le-a exploatat fără cruțare – bunurile, veniturile și oamenii de rând – situație care a împiedicat o dezvoltare urbană a localității, o bună stare a poporului de jos și înjgheizarea unei vieți sociale locale.

Pentru ilustrarea celor spuse vom arăta câteva dovezi documentare.

Astfel, despre „dificultățile orașului Deva”, un document din 1717 ne spune că vremurile fiind grele, toți trebuie să asculte de „căpitanul orașului” numit de stăpânire. Ca ajutoare ale căpitanului vor fi, în „orașul vechi”, un nobil ca adjutant, iar în „orașul nou” un „hotargiu” locotenent și juzii săi, apoi vor mai fi din partea nobilimii și a orașului nou încă șase juzi. Toți orașenii vor fi înscrși în registre și împărțiți câte 10 sub un căprar, iar pentru „viniturile de sârbi” și pentru „corăbieri” să se numească juzi, dintre ei, care rămân și ei supuși căpitanului orașului¹.

Alt document, conscrierea din 1723 arată că starea târgului Deva era grea și periculoasă² fiindcă populația este de multe feluri și nu se poate ține bine ordinea, iar sarcinile nu se pot împărți egal. Trăiau aici nobili și moșieri, castelani, juzi și oficianți ai domeniului, toți privilegiați și nesupuși orașului, dar grosul populației era format din târgoveți, iobagi și jeleri, care singuri suportau toate sarcinile, câștigându-și traiul greu ca meseriași, negustori și lucrători de pământ sau vie. Mai existau în Deva corăbieri împărătești și coloniști bulgari, care însă nu erau supuși orașului.

Desigur că în atari împrejurări, Deva nu s-a putut dezvolta mult edilitar și nici ca viață economică și socială, astfel că ea a rămas un sat până către sfârșitul secolului XIX, după cum o arată mulți călători străini și unele descrieri mai vechi.

Ca o confirmare a situației invocăm un document din 15 ianuarie 1855 care cuprinde constatările și hotărârile „Comisiei de organizare edilitare privitor la alinierea străzilor și drumurilor cât și a înfrumusețării orașului Deva”³.

Este suficient să reținem din aceasta două reguli generale care se executau sub amenzi mari sau cu forța.

Prima spunea că în jurul pieței și a străzilor principale care dau în piață, nu sunt permise case cu paie și garduri de spini, iar cele existente se vor nimici.

A doua regulă stabilea că șurile și gardurile din piață și străzile principale se vor alinia și repara.

Ne-a mai rămas o descriere despre aspectul și starea Devei la 1873, care de asemenea o prezintă ca [pe] un sat⁴.

¹ Szilágy Sándor, *Dificultățile orașului Deva în 1717*, în *A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve*, vol. IX pe 1895-1898, Deva, 1898.

² *Hunyad*, Deva, 1890, nr. 51.

³ Documente care se anexează în traducere românească.

După această descriere, în Deva din acea vreme nu existau trotuare și străzi pietruite. Singur Drumul Țării, pe o porțiune mică, avea un fel de pietruire, toate celelalte străzi și ulițe erau pline de noroi, bălți și pâraie, prin care greu puteau umbla.

În actuala Piață Barițiu, noroiul curgea pe vreme de ploaie până în ușa vechii biserici reformate. Iluminat public nu exista și cei care aveau lămpaș umblau cu el. Nu se găseau birje sau omnibus. Cu trăsuri proprii umblau numai proprietarii, ceilalți călare sau pe jos. Rar se putea găsi câte un căruțaș țăran.

Pe acea vreme, doamnele care mergeau la baluri erau duse cu picioarele în ciubăr pe care îl purtau în mâini doi feciori sau bărbați tineri, căci altfel intrau în noroi până la glezne.

Abia pe la 1880, Deva începe a câștiga o înfățișare de oraș în partea centrală prin construirea unor case noi și mai mari cât și prin pietruirea unor străzi.

Avem apoi o descriere de la 1881 apărută într-un ziar local sub titlul „Cum va fi Deva peste 20 de ani”⁵, din care ne putem imagina prin contrast înfățișarea Devei la acel an, dacă ținem seama de ce se dorea atunci să aibă târgul nostru, ceea ce era egal cu tot ce îi lipsea în acea vreme. Să fie un oraș frumos, bine îngrijit și ieftin, cu străzi pietruite, fără noroaie și praf, cu șanțuri curățate și cu tei sau castani pe margine. Casele vor fi în aliniere și mai înălțate de la pământ, cu ferestre mari și acoperite numai cu țiglă sau șindrilă. Casele vechi, în ruină, cu ferestre mici și netencuite, precum și gardurile stricate vor fi total interzise. Nu vor mai fi bălți pe străzi și se vor face mai multe fântâni publice, pentru a se găsi apă în vreme de secetă. Toate bunurile și drepturile domeniului aflate în Deva vor fi predate acestui oraș, care astfel va deveni bogat, cu venituri multe și nu va mai încasa dări și taxe de la locuitori, iar angajații săi vor putea fi plătiți sigur o dată pe lună și nu în rate întâmplătoare. Viața economică a orașului va lua o mare dezvoltare, se vor clădi palate și fabrici, iar vinul, țuica și berea vor fi libere în comerț. Se vor face parcuri noi, unul frumos în strada Cotul de sus – actuala Piață Barițiu –, altul pe Dealul Cetății, iar cel din Greci va fi mai bine îngrijit.

Piața va fi curățată de capela catolică pornită spre ruină și va avea multe prăvălii mari și frumoase, iar primăria va sta într-un local nou și modern, nu într-o pivniță cu gratii de fier.

Se vor construi localuri frumoase de petreceri, de producții teatrale și grădină de bere. Va fi regula cursul Mureșului spre a feri orașul de inundații.

În astfel de vremuri și condiții, desigur că viața culturală și socială a Devei s-a dezvoltat greu și încet până către sfârșitul secolului XIX, deoarece majoritatea populației o formau românii, care erau foarte săraci și mult asupriți de stăpânire, iar statul ungar voia să transforme Deva într-un puternic centru de maghiarizare a românilor hunedoreni. Așa se explică slaba atracție a poporului de jos pentru cultură și civilizație, cum arată o întâmplare din anul 1875, când statul ungar voi să înființeze o școală maghiară de fete la Deva și localnicii au fost contra spunând: „Acum nu biruim cu femeile, dar dacă le mai și învățăm la școală”⁶.

Abia ultimele trei decenii din secolul XIX și primele două din secolul XX aduc o înfățișare mai urbană Devei.

⁴ Réthy Lajos, Dr. Veress Endre - Hunyadmegye bányászatanak múltja în A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve, Deva, vol. XX, 1910, pp. 123-131.

⁵ Cum va fi Deva peste 20 de ani, în Hunyad, Deva, 1881.

⁶ Réthy Lajos, op. cit.

Primul factor al dezvoltării orașului a fost calea ferată ce s-a construit pe aici în 1868 pentru deservirea căreia s-a ridicat o clădire cu etaj pentru gară, construcție ce există și azi (între timp s-a construit gara nouă – *n. red.*).

Se construiesc în această perioadă și multe clădiri publice și particulare, noi și frumoase pentru acea vreme, cum au fost: Biserica ortodoxă română din strada Avram Iancu, la 1861-1873; Liceul de băieți, la 1880; Internatul, la 1889 și sala de gimnastică la 1894; Școala Pedagogică – corpurile din curte la 1882 și 1892, iar corpul cu etaj din față, în 1911; Palatul Prefecturii, la 1890; Spitalul la 1895; Tribunalul, la 1899; Închisoarea, la 1906; Primăria, la 1886; iar cea actuală în 1901; Teatrul, în 1910; Cooperația industrială cu o sală festivă, în 1890; Orfelinatul de fete, actualul spital-maternitate, în 1910; Reduta, local de petreceri și restaurant, la 1885, demolat în 1910; un pod de fier peste Canalul Cerna, în 1909, pe drumul spre gară, deoarece până atunci se trecea peste o punte prin apă; Biserica reformată, în 1908-1910; s-a demolat în 1886 biserica capelă catolică din piață și la 1899 biserica străveche, care peste 600 de ani dominase aspectul târgului nostru, cu a cărei teren inclusiv cimitirul s-a mărit piața.

Se pietruiește albia pâraielor din oraș, astfel că se îndepărtează podurile și punțile de lemn existente, nemairămânând decât unul de lemn în drumul țării colț cu strada Ion Creangă. S-a aliniat în 1891 strada Apa dinlăuntru cu strada Apei, actuala strada Libertății, Lenin (Iuliu Maniu – *n. red.*). S-a lărgit piața în jurul bisericii catolice. S-a amenajat și plantat Dealul Cetății pe care a fost construit un tunel de 20 de metri la 1889, un chioșc și un restaurant în parc. Se pietruiesc unele străzi cu piatră brută, se fac trotuare cu lespezi de piatră cioplită pe străzile principale.

Se introduce curentul electric în anul 1905 care la 1908 se duce la Simeria. Apare cinematograful la Deva prin 1905 la restaurantul Reduta, Hungaria, Coroana, Casina Națională – de la mese, căci abia după 1910 rula în sala Teatrului comunal.

Deva, 15 martie 1980

* * *

/ Traducere din limba maghiară /

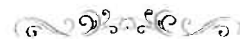
DECIZIE

Deva, data: 15 ianuarie 1855

Adunarea electorală a populației orașului Deva privind sistematizarea și regularizarea străzilor și căilor de acces din orașul Deva constituită pe baza hotărârilor și confirmărilor superioare. În ședința din 10 aprilie 1855, în calitate de comitet de execuție, din consiliul de sistematizare raională compus din domnul Sároși Ferencz, comisar din partea comitetului raional, Balogh Sándor din partea Direcțiunii Domeniilor, apoi Balog Sandor, Fekete Károly, Duma László, Kontz Gábor, Furka Iános, Beke Dániel, Moldován József ca membri și Márkus György ca notar.

Comisia de sistematizare, înainte de a proceda la hotărârile planificate, ca indicații generale a hotărât următoarele reguli:

- Pe clădirile din piață cum și pe străzile vecine cu piața, nu se vor tolera imobile acoperite cu paie și nici garduri de spini, iar cele existente se vor desființa în termenul perioadelor fixate.

- Pe spațiul pieței și de pe străzile cu intrări în spațiul pieței toate gardurile și șoproanele ce depășesc aliniamentul în mod dezordonat se vor îndrepta.

De executarea acestor dispoziții date de Comitet se însărcinează Judele-principal al orașului, în așa fel ca acelor care se împotrivesc dispozițiilor date – în temeiul împuternicirii ce-i acordă legea – va aplica o amendă de 5 forinți de argint, iar în caz de nevoie celor ce se vor împotrivi hotărârilor Comitetului, lucrările necesare se vor executa prin muncă obștească, dar pe cheltuiala contravenienților. Care după regulile și principiile general hotărâte de Comitetul Executiv vor începe muncile luate în plan după cum urmează:

- S-a găsit că partea situată la ieșirea de pe strada Veneției – domeniile imperiale și regale și gardul cimitirului reformat – drumul spre hotare așa de mult s-a îngustat, încât din cauza gardului situat în partea șoselei nu încap nici două căruțe alăturate și ca urmare spațiul situat între aceste două garduri, între piatra bătută în pământ de pe vremuri și șosea, s-a găsit că a depășit mult aliniamentul, în parte fiind însământat cu grâu de toamnă de pe timpuri vechi, încât se află ieșit din aliniament, urmând ca spațiul dintre șosea și strada Nemeire și șosea și cârciuma Fiscului să fie tras în linie dreaptă, iar spațiul dintre prima piatră și colțul cârciumii Fiscului, în suprafață de 8 stânjeni, să fie delimitat, iar persoanele

aflătoare cu depășiri în acest spațiu au fost somate ca gardurile lor, – și așa într-o stare de ruină – în termen de 30 de zile să fie demolate și ridicate la aliniamentul cârciumii de la nr. 134.

- Pășind mai în interior, s-a găsit că starea gardurilor de pe aliniamentul cârciuma cu nr. 134 cu colțul casei de peste drum este corespunzătoare ca aspect, cu toate astea locatarii de aici, Nika György și Nyegdey Josan au fost somați ca gardurile lor de-a lungul străzii să fie trase mai în interior spre stâlpul cimitirului catolic, spre a forma o linie dreaptă, iar Nyikora György a fost somat ca șopruul lui din interior să fie tras mai înspre curte, mai în interior, spre a opri scurgerea zamei de bălegar spre stradă.
- Pășind mai spre interior, s-a găsit că gardurile imobilelor cu nr. 188 și 189 au mari ieșiri din aliniament, pentru care proprietarii acestor imobile au fost somați să retragă mai spre interior gardurile, care însă se vor construi numai din scânduri, aliniindu-se în linie dreaptă cu gardurile imobilelor cu nr. 187 și 190, în caz contrar vor fi sancționați cu 5 forinți amendă.
- Mai departe, pășind spre interior, s-a găsit că gardurile imobilelor cu nr. 188 și 189 au mari ieșiri abuzive, pentru care proprietarii acestor imobile au fost somați să se retragă, iar gardurile imobilelor de la casa cu nr. 196 spre colțul pieței, până la casa cu nr. 88 nu numai cu ieșiri abuzive dar și cu aspectul lor inestetic și cârn, care se vor îndrepta și aranja, iar pe locul cu nr. 195 se află un perete din zid, care momentan nu se poate muta spre interior încât punerea în linie dreaptă a gardurilor spre interior în acest sector s-a amânat până la data de 1 aprilie 1856.
- Ieșind din această stradă în piață, sar în ochi gardurile numiților Buda Ignác, Istvánfi László și suprafața situată de la parohia reformată la gardul imobilului arendat de Krausz Heinrich, depășind mult terenul pentru care se vor retrage pe aliniamentul format de linia trasă de la colțul casei cu nr. 84, proprietatea lui Brádi, până la casa cu nr. 89, iar spațiul ce va rezulta se va reatașa la piață. Drept urmare, cei trei proprietari se vor soma să-și retragă gardurile pe linia formată de aliniamentul de mai sus.

- Gardurile aflătoare tot pe această linie, aparținând proprietarilor Rátz László, Váradi Ádám și Csiki Zsigmond se vor retrage mai spre interior, spre a se putea forma o linie dreaptă.
- Tot pe această stradă, pe partea cealaltă, imediat sar în ochi gardurile Fiscului de la nr. 73 cum și a lui Koncza Béni cu nr. 74 cu depășiri mari spre strada mare și piață și ca urmare s-a stabilit ca Koncza Béni și domeniile imperiale-regale să-și retragă gardurile pe aliniamentul format de la interiorul stâlpului de zid, în linie dreaptă cu gardul locului viran a lui Makra, până la zidul exterior al clădirii Fiscului, precum și gardurile din acest spațiu a lui Furka Károly, care depășind strada, se vor retrage pe aliniamentul mai sus fixat, cu sarcini de execuție întocmai.
- De asemeni, s-a hotărât ca gardurile imobilelor, proprietatea d-lui baron Bánffy Albert, aflător pe imobilele cu nr. 68 se vor retrage pe aliniamentul imobilelor cu numerele 67-69.
- Din prăvăliile mărunte aflătoare pe aliniament, prăvăliile proprietatea lui Pejovici Maria și Moldovan Petru, adică streășinile lor sunt mult ieșite în afară, pentru care au fost somați să-și taie părțile ieșite, spre a se alinia cu restul prăvăliilor.
- Bod Bálintné a fost somată să-și desființeze gardul de nuiele de la casa sa de pe Viz nr. 29, iar gardul nou să se ridice mai în interior în linia dreaptă pe aliniamentul existent.
- Numiților Dușa Josef de la imobilul cu nr. 266 cum și la imobilul situat la capătul acestuia cu nr. 265 – proprietatea lui Turi Sigmondné li s-au acordat amânare până la data de 01 aprilie 1856, ca să-și poată trage gardurile mai spre interior la linia dreaptă.
- Gardul de-a lungul imobilului cu nr. 66, proprietatea lui Lengyel, se va muta mai spre interior, spre a forma o linie dreaptă cu clădirea poștei și cu colțul prăvăliei.
- Gardul de nuiele aflător în stare de paragină de pe proprietatea lui Zeik Miklosné, de pe strada Poștei, nu se va alinia până nu se va desființa, iar gardul nou se va ridica numai din scânduri.
- Tot așa, se interzice ca locul viran, proprietatea d-lui conte Teleki Miklós, să fie îngrădit cu gard de nuiele, ci numai cu gard de scânduri.

La data de 26 martie 1856, Comitetul de înfrumusețare a ținut ședință sub președinția d-lui Parod Ferencz, numit de către Sectorul Imperial-Regal, prezenți fiind: Balog Sándor, Balog János, Duma László, Fekete Károly, Kontz Gábor, Turi József, Moldovan Josif, Beke Dániel și notarul Márkus Károly, cu care ocazie:

*Notarul dând citire
textului ședinței anterioare:*

S-a aprobat

- Tăierea celor trei copaci mari din fața casei proprietatea lui Pap Józsefné din Magyar utca
- Privind casa Fiscului care de la str. Poștei formează colțul
- S-a dispus să se pună în vedere proprietarei să se conformeze în termen de treizeci zile.
- Se dispune îngrădirea lor cu scânduri în termen de

- cu Magyar utca cum și casa vecină cu proprietatea lui Zeik și cum acest sector aparținând de strada Principală, urmează ca în urma hotărârii luate în cursul anului trecut
- La casa cu nr. 440 pârâul s-a revărsat din albie, pentru care
 - Gardul de la [casa] orfanilor lui Komlosi, de la poarta casei până la stâlpul de piatră a lui Nagy Anti, se va retrage spre interior
 - Imobilul proprietatea văduvei lui Farkas Jozsefná îngrădit cu gard de spini
 - Sunt obligați să-și mute gardurile și porțile de la casa lui Kertész Jozsef în linie dreaptă, până la geamul casei lui Lung Jozsiv, numiții Pap Mihályné, Török Ferencné, Tenkel Fridrich, Ténászé Josif, Buta Nikolaje, Bartok Borbála și Buta Joan
 - Îngrădirea casei văduvei Komlosi, spre direcția porții casei sale
 - De la pomul de vișini de pe imobilul lui Lung Jozsiv, se vor muta de-a lungul liniei pichetate gardurile proprietarilor Lukács Josef, Nagy Sándor, Koráli Lajos și Zeik spre a forma linie dreaptă
 - De pe partea cealaltă, de la peretele casei zilierului Koráli Lajos, gardurile se vor
- treizeci zile.
- S-a dispus ca proprietarul casei respective să sape un șanț pentru albia râului, iar pentru acces să facă un podeț.
 - Deasemeni, în termen de treizeci zile
 - Se va curăța de spini în termen de 30 zile.
 - Spre a forma o linie dreaptă pe această stradă, pentru care sunt obligați a executa în termen de 30 zile ce li s-a adus la cunoștință și pe cale verbală.
 - **Deasemeni, executarea s-a hotărât în termen de 30 (treizeci) zile.**
 - Se vor executa în termen de treizeci zile.
 - Deasemeni, executarea în termen de treizeci zile.